

Mateusz Żurek

[Muzeum Kresów w Lubaczowie]

 <https://orcid.org/0000-0001-9140-4606>

**„In Between? – Neighbours Meet in the Borderlands”
w 2021 r. Sprawozdanie z seminarium na pograniczu
polsko-ukraińskim**

DOI: 10.26774/wrhm.313

W 2021 r. Muzeum Kresów w Lubaczowie wystąpiło w roli lokalnego partnera przy realizacji szóstej edycji „*In Between? – Neighbours Meet in the Borderlands*”. Jest to projekt edukacyjno-badawczy przeznaczony dla studentów różnych kierunków, m.in. historii, antropologii kulturowej, dziennikarstwa, socjologii czy kulturoznawstwa. Zasadniczą ideą „*In Between?*” jest eksploracja dziedzictwa kulturowego na różnych pograniczach europejskich za pośrednictwem badań metodą historii mówionej oraz nowoczesnych technologii i środków przekazu.

Głównym organizatorem programu jest European Network Remembrance and Solidarity (Instytut Europejskiej Sieci Pamięć i Solidarność). Partnerami szóstej edycji byli: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”, Instytut Pamięci Narodowej Słowacji (ÚPN), Kreisau-Initiative, Niemiecki Ludowy Związek Opieki nad Grobami Wojennymi (Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge), evz Foundation i Free Range Productions, a rolę partnerów lokalnych przyjęli: Muzeum Kresów w Lubaczowie (Polska), Centrum Kultury Polskiej i Dialogu Europejskiego w Iwano-Frankiwsku (Ukraina), Komunitná nadácia Bardejov (Słowacja) oraz Jugendbegegnungsstätte Golm (Niemcy).

Z racji utrzymującego się stale zagrożenia pandemicznego i związanych z nim obostrzeń, tegoroczny program został nieco zmodyfikowany w stosunku do jego wersji z lat poprzednich. Ograniczone możliwości przemieszczania się znacznie zawężyły wybór miejsc, które mogliby odwiedzić i badać uczestnicy projektu. Ostatecznie zdecydowano się na realizację programu na pograniczach Polski i jej sąsiadów: Niemiec, Słowacji i Ukrainy. Głównym zadaniem każdej z grup było stworzenie podcastu na podstawie przeprowadzonych wywiadów.

Pierwsza część „*In Between?*” obejmowała warsztaty z zakresu historii mówionej i fotografii, które odbywały się w formie online w dniach 31 sierpnia – 2 września 2021 r. Warsztaty poprowadzili dr Katarzyna Bock-Matuszyk, dr Ewa Maj i Marek Szajda (oral history) z Ośrodka „Pamięć i Przyszłość” oraz Jošt Franko (fotografia). Uczestnicy kursu zapoznali się z głównymi założeniami prowadzenia badań z wykorzystaniem wywiadu biograficznego, od strony zarówno teoretycznej, jak i praktycznej. Skoncentrowano się przede wszystkim na tym, jak właściwie przygotować się do nagrania wywiadu ze świadkiem historii. Prowadzący zwracali uwagę na specyficzną relację, zachodzącą między badaczem a osobą, która opowiada historię swojego życia, i jakie skutki to ze sobą niesie. Omówiony został warsztat, który ma do dyspozycji osoba przeprowadzająca wywiad. Uczestnicy zapoznali się również z technikami, pozwalającymi im na kontrolowanie przebiegu rozmowy oraz zbudowanie zaufania między badaczem i świadkiem historii. Poruszone zostały także najważniejsze aspekty psychologiczne i etyczne. Dodatkowo, w ramach zajęć praktycznych studenci przećwiczyli między sobą różne sytuacje, do których dochodzi w trakcie wywiadu i które

mogą w mniejszym lub większym stopniu zaburzyć jego przebieg. Otrzymali również wskazówki, jak prawidłowo skonstruować pytania przy opracowywaniu kwestionariusza.

Po takim przygotowaniu studenci udali się na wskazane wyżej pogranicza, gdzie odbyli wizyty studyjne. W ich trakcie poznali historię i specyfikę danego regionu, dowiedzieli się, jak pogranicze wpływało na życie jego mieszkańców w przeszłości, jak zmieniały się administracyjne obszary pogranicza, za sprawą zmiany granic Polski w XX w., i jak wygląda życie na pograniczu współcześnie.

Na styku Polski i Ukrainy, po polskiej stronie studentów gościło Muzeum Kresów w Lubaczowie. W tym samym czasie, od 4 do 6 września, ich ukraińscy rówieśnicy pracowali na Huculszczyźnie. Bogata historia powiatu lubaczowskiego, dziś graniczącego z ukraińskimi rejonami jaworowskim i żółkiewskim, granice przecinające te tereny w czasie rozbiorów Rzeczypospolitej, a także okupacji sowieckiej (1939–1941), sprawiły, że to miejsce idealnie korespondowało z tematyką „*In Between?*”. Od wieków region lubaczowski zamieszkiwany był przez ludność polską i ruską (ukraińską). W XV w. notowano tu pierwsze ślady osadnictwa żydowskiego. Po 1772 r., kiedy ziemie te przypadły Austrii, doszło m.in. do tzw. kolonizacji józefińskiej i osiedlenia się niemieckojęzycznej ludności protestanckiej. Wszystkie te czynniki doprowadziły do wykształcenia się specyficznej lokalnej społeczności, która obejmowała przedstawicieli kilku różnych grup etnicznych, wyznaniowych i językowych.

Taki stan rzeczy trwał do wybuchu II wojny światowej, podczas której ofiarami Holokaustu stali się niemal wszyscy mieszkańcy pochodzenia żydowskiego. Ocalała garstka w wyniku wojny znalazła się na terytorium ZSRR lub wyjechała do Izraela i innych krajów. Potomkowie osadników niemieckich powrócili w czasie wojny do III Rzeszy. Ziemi lubaczowskiej nie ominęły także krwawe wydarzenia wynikające ze zbrodniczej działalności nacjonalizmu ukraińskiego związanego z OUN i UPA. Już po przejściu frontu istniało ciągłe zagrożenie dla polskich mieszkańców, z których, *de facto*, spora część była zmuszona do tzw. ucieczki za San. Ukraińska ludność cywilna ucierpiała z kolei w trakcie dążeń do likwidacji struktur UPA w regionie. Dopiero wymiana ludności z ZSRR i akcja „Wisła” z 1947 r. doprowadziły do ostatecznego rozbitcia partyzantki ukraińskiej, ale jednocześnie spowodowały wysiedlenie niemal wszystkich ukraińskich mieszkańców tych ziem. Dotychczasowe wielokulturowe społeczeństwo Lubaczowa i okolic w krótkim czasie przekształciło się w społeczeństwo homogeniczne, złożone praktycznie z samych Polaków.

Po reprezentantach innych nacji pozostało jednak dziedzictwo kulturowe i wspomnienia najstarszych mieszkańców. Właśnie ta materialna i niematerialna spuścizna pomogły zrozumieć uczestnikom „*In Between?*” specyfikę polsko-ukraińskiego pogranicza w okolicach Lubaczowa. Z kolei rozmowy z przedstawicielami społeczności lokalnej, aktywistami i społecznikami pokazały, jak

owo dziedzictwo wpływa na funkcjonowanie na pograniczu dzisiaj. W ramach programu, przygotowanego przez Muzeum Kresów w Lubaczowie, uczestnicy eksplorowali miejsca, w których są obecne ślady dawnej wielokulturowości. Było to Podlesie – dawna kolonia niemiecka Reichau, w której studenci kwatrowali w byłej pastorówce tuż obok byłego kościoła ewangelickiego, a także Stary Dzików, Wielkie Oczy i Cieszanów, w których, w różnym stanie, zachowały się funkcjonujące do dziś kościoły rzymskokatolickie, a także były już cerkwie greckokatolickie oraz synagogi, zaadaptowane na cele kulturalne, będące w trakcie remontu, lub – jak w przypadku Starego Dzikowa – popadające w ruinę.

W każdej z trzech ostatnich miejscowości w rolę lokalnych przewodników wcielili się pasjonaci regionu, społecznicy, pracownicy instytucji kultury, placówek edukacyjnych i opiekuńczych. W Starym Dzikowie był to Józef Duda, w Wielkich Oczach – ks. Józef Florek i Elżbieta Nienajadło, a w Cieszanowie, w którym studenci spotkali się w Domu Dziennego Pobytu Seniora, ulokowanym w dawnej synagodze – Anita Wolanin, kierowniczka instytucji oraz specjalizujący się w relacjach polsko-ukraińskich historyk regionalista Tomasz Róg.

Kluczem do poznania regionu i jego sakralnego dziedzictwa były wizyta w Muzeum Kresów w Lubaczowie i zwiedzanie wystawy stałej „Dziedzictwo Kresów”, podczas którego Janusz Mazur, kustosz w Dziale Etnografii i Budownictwa Drewnianego, opowiedział o przedmiotach kultu i codziennej obrzędowości żyjących niegdyś na ziemi lubaczowskiej Żydów oraz katolików obrządku rzymskiego i greckiego. Z kolei Barbara Łuczowska, muzealny przewodnik, zabrała studentów do Zespołu Cerkiewnego w Radrużu, wpisanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO i Listę Pomników Historii, oraz Zespołu Cerkiewnego w Nowym Bruśnie – dwóch muzealnych oddziałów, które do II wojny światowej były miejscami kultu. Dopełnieniem programu był spacer po zabytkowym cmentarzu w Bruśnie Starym, dziś leśnej nekropolii, z unikatowymi przykładami rzeźby nagrobnej, a przed 1947 r. centrum jednego z najstarszych ludowych ośrodków kamieniarskich na ziemiach Rzeczypospolitej.

Metoda wywiadu biograficznego, z którą uczestnicy zapoznali się w ramach warsztatów oral history na początku „*In Between?*”, mogła być w ramach tych spotkań zastosowana jedynie częściowo, z racji specyfiki tegorocznej edycji projektu oraz jego końcowego efektu, czyli podcastu o z góry określonej tematyce. Na tyle, na ile było to możliwe prowadzący wywiady starali się dać rozmówcom szansę na opowiedzenie historii życia (tak było w przypadku Marii Piechowicz, podopiecznej Domu Dziennego Pobytu Seniora), ingerując jednak w przebieg rozmowy i nakierowując na konkretne tematy.

Zbliżoną do wywiadu narracyjnego była natomiast rozmowa z Marcinem i Mariną Piotrowskimi, prowadzącymi Chutor Gorajec i organizującymi rokrocznie w Gorajcu Festiwal Kultury Pogranicza Folkowisko. Małżeństwo opowiedziało o tym, w jaki sposób ich los związał się z pograniczem, czym według

nich jest wielokulturowość i jakie są jej pozytywne i negatywne strony. W drugiej części wywiadu prowadzący zadawali pytania uszczegóławiające i najistotniejsze z punktu widzenia tworzonego podcastu.

Po trzech intensywnych dniach spędzonych na ziemi lubaczowskiej uczestnicy udali się do Iwano-Frankiwska, w którym spotkali się z grupą ukraińską i mogli wymienić się dotychczasowymi wrażeniami i doświadczeniami. Program wizyty, w dniach od 7 do 11 września, został przygotowany przez Centrum Kultury Polskiej i Dialogu Europejskiego, które prowadzi szeroko zakrojoną działalność kulturalną, związaną z promowaniem polskiego dziedzictwa historycznego, nauczaniem języka polskiego, organizowaniem konferencji naukowych i spotkań autorskich. Celem instytucji jest także praca na rzecz rozwoju współpracy między Polską a Ukrainą.

Historię miasta – do początku lat 60. XX w. Stanisławowa – przybliżył Petro Hawryłyszyn, który wcielił się w rolę przewodnika po najważniejszych zabytkach Iwano-Frankiwska. W kolejnych dniach przeprowadzone zostały wywiady z jego mieszkańcami – przedstawicielami mniejszości narodowych: węgierskiej (Miroslava Naskova i Dora Domonkos), polskiej (Zofia Semianów), ormiańskiej (Anna Sheremeta) i żydowskiej (rabin Viktor Kolesnik). Wszyscy rozmówcy opowiadali o wielokulturowości miasta z własnej perspektywy. O tym, jak wyglądało ono w przeszłości i jak wyglądają stosunki między różnymi grupami narodowymi obecnie.

Po zebraniu wszystkich relacji, przystąpiono do tworzenia podcastu, korzystając ze studia radiowego w Centrum Kultury Polskiej. Działania te prowadzone były pod okiem doświadczonego specjalisty z tej dziedziny – dziennikarza i publicysty Jarosława Kościszewskiego. Z powodu liczby zebranych relacji oraz rozbieżnych koncepcji autorskich, a także faktu, że obie grupy nie mogły współpracować ze sobą od początku *study visits*, zdecydowano się na stworzenie dwóch podcastów, które miały pokazać, jak wielokulturowość i pogranicze postrzegane jest przez mieszkańców po polskiej i ukraińskiej stronie granicy.

Rezultaty tych działań zaprezentowano na finałowej konferencji, która odbyła się w Berlinie w dniach 22–24 września 2021 r. Nagrane podcasty zostały omówione przez ekspertów: Hannę Radziejowską, dr. Mateusza Hartwicha oraz Tibora Macaka, a także samych autorów. Podcasty są także dostępne na oficjalnej stronie ENRS, zarówno w językach oryginalnych, jak i w języku angielskim: <https://enrs.eu/edition/in-between-2021>.